

KİTAP DIŞI MATERYALLER: TERMİNOLOJİK YAKLAŐIM

Yaőar A. TONTA

H. Ü. Kütüphanecilik Bölümü
AraŐtırma Görevlisi

Teknolojik gelişmelere koŐut olarak bilgi kaynakları da gitgide çeŐitlenmektedir. Önceleri «kütüphane» denildiğinde salt kitaplar ve dergilerin bulunduğu yer akla gelirdi. Oysa, iletiŐim teknolojisinin gelişmesi, bilgi patlaması, eğitim gören nüfusun artıŐı kütüphaneleri de etkilemektedir. Bu gelişmeleri kütüphanelerin de pek yakından izlemesi bir zorunluluktur. Çünkü, kütüphanelerin salt basılı materyal, yani kitap ve dergi değil, kendisinde bilgi olan her türlü materyali bulundurması ve kullanıcılara sunması gerekmektedir.

Encyclopedia Americana'nın «kütüphane» maddesinde kütüphanelerde iki tür materyalin bulunduğu, bunların: (1) Doğrudan erişilebilen materyaller; (2) Dolaylı olarak erişilebilen materyaller olduğu belirtilmektedir. İlk gruba kitaplar, dergiler, haritalar, modeller, numuneler, afişler vb. kütüphane materyalleri girmektedir. Doğrudan erişilebilen materyallerin büyük bir çoğunluğu basılı materyaldir. Adından da anlaşılacağı üzere, doğrudan erişilebilen materyaller herhangi bir araca gerek duyulmaksızın (çıp-lak gözle) okunabilen/yararlanılabilen materyallerdir.

Kütüphane materyallerinin bir bölümüne erişebilmek için de **mutlaka** araç-gerece gereksinim vardır. Dolaylı olarak erişilebilen materyaller grubuna mikroformlar, film, plak, kaset, filmşeridi, saydam, video-tape, video-disk, radyo, televizyon vb. materyaller girmektedir. Filmin izlenebilmesi için film projektörüne, mikrofiŐin okunabilmesi için mikrofiş okuyucusuna, radyo programlarının izlenebilmesi için alıcıya gereksinim vardır. Kitap dışı materyallerin bir bölümü de bu grup içerisine girmektedir. Keza, söz konusu materyallerden yararlanabilmek için kullanılan araç-gereç de kitap dışı materyaller konusunun kapsamı içerisindedir.

«Kitap dışı materyaller»in tanımında birtakım farklılıklar göze çarp-maktadır. Yapılan bazı tanımlarda salt kitap dışı materyallerin türleri sa-

yılmakta, bazılarında ise adı geçen materyallerin eğitimle ilişkisi göz önünde bulundurularak bu yönde açıklamalara gidilmektedir.

Kitap dışı materyaller için kullanılan terimlerden bazıları şunlardır :

- a) Educational materials center; b) Instructional materials center; c) Learning resources center; d) School media center; e) Media center; f) Multi-media library; g) Audio-visual materials; h) Non-book materials.

Görüldüğü gibi, bu terimler salt söz konusu materyalleri değil, bu materyallerin bulunduğu yerlere verilen adları da belirtmektedir. Terminolojideki bu çeşitlilik, bazı durumlarda yanlış kullanımları da beraberinde getirmektedir. Yukarıdaki terimleri sırasıyla açıklayalım:

a) Educational materials center (eğitim materyalleri merkezi): Eğitimle ilgili materyallerin bulunduğu yere verilen addır. «Eğitim materyalleri merkezi» teriminin kullanılması yanlış değildir; ancak eksiktir. Bu tür materyallerin çoğunlukla eğitim amacıyla kullanıldıkları, daha sonraki tarihlerde kütüphanelerde yer almaya başladıkları bilinmektedir. Ancak terim, kitap dışı materyallerin salt eğitim alanında kullanıldığı, başka alanlarda ve eğitim amacı dışında kullanılmadığı anlamını vermektedir. Oysa, kitap dışı materyaller eğitim dışındaki diğer alanlarda da (eğlence, spor vd.) sıklıkla kullanılmaktadır.

b) Instructional materials center (öğretim materyalleri merkezi): Yukarıda söylenenler bu terim için de geçerlidir. Terim, öğretim amacı dışında kullanılan kitap dışı materyalleri kapsamamaktadır.

c) Learning resources center (öğrenim kaynakları merkezi): Terimin başlangıç kısmı için daha önce söylenenler geçerlidir; kitap dışı materyallerin bir tek işlevini belirtmektedir. «Kaynak» (resource) sözcüğü ise oldukça kapsamlı bir sözcüktür. «Kaynak» denildiğinde hem insan gücü kaynakları, hem de insan gücü dışındaki kaynaklar anlaşılmaktadır (1).

d) School media center (okul kütüphanesi): Encyclopedia Americana'da bu terim; «öğrencilerin ve öğretmenlerin basılı ve basılı olmayan, kitap ve kitap dışı materyallerle ilgili gereksinimlerini karşılamak üzere kurulmuş merkezlerdir,» şeklinde tanımlanmaktadır. «Okul kütüphanesi» terimi kitap vb. materyallerle sınırlı olmayıp, kitap dışı materyalleri de içermektedir.

e) Media center: Terim «okul kütüphanesi» anlamında kullanılmaktadır. Bu merkezler dil kurslarını desteklemek üzere kurulmuştur. Öğrenci ve öğretmenlerin okuyarak, duyarak, görerek bilgi edinmelerini sağladığı gibi, film, slayt ve saydam üretme olanakları da sağlamaktadır. Türkçe karşılığını bulamadığımız bu terim, basılı ve basılı olmayan materyalleri içermektedir.

f) Multi-media library: Bu terimin anlamı da «her türlü materyale sahip kütüphane» demektir.

(1) Amerikan Ulusal Eğitim Konseyi' (National Educational Council)nce standartlar yayımlanmadan önce «instructional materials center» ve «learning resources center» terimleri «okul kütüphanesi» yerine kullanılmaktaydı.

Yukarıdaki terimlerde dikkati çeken bir diğer nokta da, bazı terimlerde «merkez», bazı terimlerde «kütüphane» sözcüğünün kitap dışı materyallerin bulunduğu yerleri tanımlamak için kullanılmasıdır. «Kütüphane», yarısı Arapça, yarısı Farsça bir sözcüktür. «**Kütüb**» Arapçada «kitab»ın çoğuludur. «**Hane**» de Farsçada «ev» anlamına gelmektedir. Yani, «kütüphane», kitapların bulunduğu yer demektir. Nitekim, «**kütüphane**» sözcüğü Batı dillerinde de Latince «**liber**» (kitap) kökünden türetilmiştir. İngilizce «**library**» günümüzde de kullanılmaktadır. Fransızcada ise «**librairie**» sözcüğü «kütüphane» anlamında uzunca bir süre kullanılmış, ancak daha sonra «**bibliothèque**» (biblio: kitap, thèque: yer) sözcüğü yeğlenmiştir. «**Librairie**» sözcüğü günümüzde «**kitabevi**» anlamında kullanılmaktadır. «**Kütüphane**» sözcüğünün Almanca karşılığı ise «**bibliothek**»tir.

«**Merkez**» sözcüğünün kullanılması ise, kitap dışı materyallerin diğer kütüphane materyallerinden ayrı olarak bulunduğu bir yer anlamını vermektedir. Ancak, günümüzde kitap dışı materyallerin kütüphanelerden ayrı örgütlenmesini savunanlar gitgide azalmaktadır. Kaldı ki, dermesinde hiç kitap dışı materyal bulunmayan bir kütüphane düşünmek olası değildir. Kitap dışı materyallerin sonsal (nihai) amacının da okuyucuların/kullanıcıların her türlü eğitimsel, kültürel, bilimsel, eğlencesel (recreational) gereksinimlerini karşılamak olduğu düşünüldüğünde, bu amacın genelde kütüphanelerin başlıca amacıyla çakıştığı görülür.

g) Audio-visual materials (görsel-ışitsel materyaller): Literatürde en fazla kullanılan terimlerden birisidir. Yaptığımız kısa bir incelemede kütüphanecilikle ilgili birçok danışma kaynağında bu terimin yeğlenmekte olduğunu saptadık. Görme ve işitme duyularımız aracılığıyla deneyim (experience) kazanmamıza, bilgi edinmemize yardımcı olan materyallerdir. Terimin salt görme ve işitme duyularıyla sınırlandırılmış olması nedeniyle, görmezlere hizmet veren kütüphanelerde, görmezlerin bilgi edinebilmesi amacıyla hazırlanmış materyaller kapsam dışında bırakılmaktadır.

h) Non-book materials (kitap dışı materyaller): Sık rastlanan terimlerden birisi de budur. Kitabın dışındaki diğer kütüphane materyalleri bu terimin kapsamına girmektedir. Kitap dışı materyallerle ilgili bazı yapıtlarda, gazeteler, broşürler, kitapçıklar (risaleler) vb. kütüphane materyalleri de kitap dışı materyaller içerisinde ele alınmaktadır.

Yukarıda açıklanan terimlerin ülkemiz kütüphanecilik literatüründe nasıl kullanıldığını incelemekte yarar vardır:

«**Eğitim Araçları Merkezi**», özellikle örgün eğitim veren kuruluşlar tarafından kullanılmaktadır. Bu kuruluşlar, derslerde yardımcı materyal olarak kullanılan kitap dışı materyallerin bulunduğu yere «**Eğitim Araçları Merkezi**» adını vermektedirler. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı aynı adda merkezler bulunmaktadır.

«**Öğrenim Kaynakları Merkezi**» pek fazla kullanılmamasına karşın, **T.K.D.B.**'de bu adla bir çeviri yayımlanmıştır.

«**Media**» sözcüğü olan terimler Türkçede hemen hemen hiç kullanılmamaktadır. «**Medium**»(arap)un çoğulu olan bu sözcük, «**school media center**», «**multi media library**», «**media center**» terimlerinde geçmektedir.

Gerek eğitim, gerekse kütüphanecilik alanında en fazla kullanılan terim, «görsel-işitsel materyaller» terimidir. Dilimizde «audio-visual materials» teriminin karşılığı olarak bunun dışında «görsel-işitsel araçlar», «gör-ışit araçları», «gör-ışit gereçleri», «görüm-ışitim araçları», «görüm-ışitim gereçleri» de kullanılmaktadır. Ayrıca terimin Fransızca söylenişıyla kullanılması da oldukça yaygındır. Ancak, kanımızca «araç» sözcüğü «materyal» sözcüğünün yerini tutmamaktadır. «Madde» anlamına gelen İngilizce «material» sözcüğü her tür maddeyi kapsamaktadır. Oysa «araç» denildiğinde «alet», «edavat», «makina», «teçhizat» vb. sözcükler akla gelmektedir. Materyallerden yararlanmasında kullanılan araçlar söz konusu edildiğinde, İngilizcede «audio-visual aid», «audio-visual equipment» terimleri kullanılmaktadır. «Materyal» sözcüğü ise, hem içinde/kendisinde bilgi bulunduran kaynağı, hem de bu bilgiden yararlanmak için gerekli araç-gereci kapsamaktadır. «Görsel-işitsel araçlar» terimi kullanıldığında salt bu tür kütüphane materyali ile ilgili makina ve donanım (hardware) anlaşılmaktadır. Bu nedenle, «görsel-işitsel materyaller» olarak kullanılması gerektiği kanısındayız. Örneğin, slayt üzerinde mevcut bilgiden araç-gereç olmadan yararlanmak olanaksızdır. Slaytı «araç» olarak nitelendirdiğimiz takdirde, bilginin bulunduğu esas kısmı kapsam dışında bırakmakta, salt o bilgiden yararlanmakta kullanılan donanım kısmını nitelendirmekteyiz. Kuşkusuz her kitap dışı materyalden yararlanmak için araç gerekemeyebilir (harita, model, tablo vb.)

«Kitap dışı materyaller» terimi ise, üniversitelerin Kütüphanecilik bölümlerinde aynı adla ders olarak okutulmaktadır. Terim, her ne kadar kitabın dışındaki her tür materyali kapsıyorsa da, tüm görsel-işitsel materyalleri ve diğer kütüphane malzemesini de içerdiğinden kullanılabilir olduğu kanısındayız. Keza, «kitap dışı materyal kütüphaneciliği», «kitap dışı materyallerin kataloglanması» vb. terimler de kullanılabilir. Ancak, «görsel-işitsel materyaller» denildiğinde de, söz konusu materyallerin eğitimle ilişkisini ve geniş anlamda «kitap dışı materyaller»in nitelendirildiğini unutmamak gerekir.

Kitap dışı materyaller jargonunda bir de bilgisayar bilimlerinde kullanılan «hardware» ve «software» terimleri yer almaktadır. «Audio-visual hardware» ve «audio-visual software», bellibaşlı Amerikan kütüphanecilik dergilerinde kullanılmaktadır. «Audio-visual software», kendisinde esas bilgi bulunan kitap dışı materyal anlamına gelmektedir. Mikrofiş, film, filmşeridi vb. materyaller «yazılım»(software)ı oluşturmaktadır. «Audio-visual hardware» ise, esas bilginin bulunduğu kitap dışı materyallerden yararlanmak için kullanılan araç-gereci (donanım) belirtmektedir. Örneğin, bir mikrofiş, yukarıdaki tanımlara göre «software», mikrofişi okumaya yarayan mikrofiş okuyucusu ise «hardware»dir.

Şimdi de literatürde yapılan tanımlardan ve hangi terimlerin yeğlendiğinden söz edelim:

Kütüphanecilik alanındaki en önemli danışma kaynaklarından birisi olan **Library Literature**'da «audio-visual materials» terimi kullanılmaktadır. Diğer bir önemli kaynak, **Library and Information Science Abstracts**'da da aynı terim yeğlenmekte, ve fakat «non-book materials» ve «non-print media» maddelerinden gönderme yapılmaktadır.

Amerikan Kütüphane Derneği'nin bir yayını olan **A.L.A. Glossary of Library Terms** (Chicago, 1943) adlı kaynakta «görsel-işitsel materyaller» şöyle tanımlanmaktadır: «Göz ve kulak aracılığıyla öğrenmeye yardımcı olan plak, slayt, hareketli filmler gibi materyallerdir.» Adı geçen kaynakta «kitap dışı materyaller» maddesine yer verilmemiştir.

The Librarians' Glossary'de hem «görsel-işitsel materyaller», hem de «kitap dışı materyaller» olarak iki tanım bulunmaktadır. Görsel-işitsel materyaller: «Plak, teyp, slayt, saydam, film ve filmşeridi gibi kullanabilmek/yararlanabilmek için araç gerektiren kitap dışı materyallerdir.» Tanımda görsel-işitsel materyallerin kitap dışı materyallerin bir bölümü olduğu belirtilmektedir. Bu, doğrudur. Ancak, yararlanabilmek için **mutlaka** araç gerektiği hususuna katılmamaktayız. Bilindiği gibi, harita, model, numune, tablo, afiş, poster vb. materyaller de görsel-işitsel materyaller kapsamına girmekte, fakat yararlanmak için herhangi bir araç gerektirmemektedir.

Aynı kaynakta kitap dışı materyaller: «Bu tür kütüphane materyalleri kitap, gazete, kitapçık (pamphlet) tanımına girmeyen, özel işlem gerektiren materyallerdir,» şeklinde tanımlanmakta ve örnekler verilmektedir: «görsel-işitsel materyaller, dikey dizin (vertical file) materyalleri gibi tek tek (individually) kataloglanamayan materyaller.» Tek tek kataloglanamama zorluğu mikroformlar için bir dereceye kadar geçerlidir. Fakat, kitap dışı materyallerin büyük bir çoğunluğu ayrı ayrı kataloglanabilmektedir (harita, slayt, model vb.)

Encyclopaedia of Librarianship'de ise ne «görsel-işitsel materyaller», ne de «kitap dışı materyaller» maddeleri yer almaktadır.

Yurdadoğ'un **Kitaplıkbilim Terimleri Sözlüğü**'nde «kitap dışı materyaller» maddesi bulunmaktadır. Aynı yapıtta «gör-ışit gereçleri» şöyle tanımlanmaktadır: «Film, şerit film, plak, ses bandı vb. gibi göze ve kulağa seslenen materyaller.»

Yukarıdaki tanımlarda dikkati çeken ortak nokta; bir kısmında kitap dışı materyallerin işlevleri belirtilmekte, bir kısmında da, tanımdan çok, kitap dışı materyal türlerine örnekler verilmektedir. Bu tanımlardan ve eğitim teknolojü Edgar Dale'in deneyimlerle kavramların oluşumu arasındaki ilişkilerden yola çıkarak oluşturduğu, **deneyim konisi** adını verdiği modelden yararlanarak şöyle bir tanım yapılabilir: Kitap dışı materyaller; fiziksel görünüm bakımından kitap, gazete, doküman, süreli yayın gibi materyallerden farklı olan, kullanıcıların duyu organları aracılığıyla deneyim (experience) kazanmasını sağlayan plak, kaset, film, filmşeridi, radyo, televizyon, mikrofilm, mikrofiş, model, numune, afiş, poster, harita vb. çeşitli bilgiler içeren, **gerektiğinde** bir araç yardımıyla kullanılabilen bilgi kaynaklarına ve araç-gerece kitap dışı materyaller adı verilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

A.L.A. Glossary of Library Terms, Chicago: A.L.A., 1943.

A.L.A. World Encyclopedia of Library and Information Services, Ed. by R. Wedgeworth. Chicago: A.L.A., 1980.

- Cabeceiras, James, **The Multimedia Library; materials, selectino and use**, New York: Academic Press, 1978.
- Dale, Edgar, **Audio-Visual Methods in Teaching**, (Rev. ed.) New York: Holt, Rinehart and Winston, 1954.
- Encyclopedia Americana** (International ed.) New York: Americana, 1974.
- Encyclopedia of Library and Information Science**, New York: Marcel and Dekker, 1968.
- Hicks, Warren B. and Alma M. Tillin, **Developing Multi-media Libraries**, New York: Bowker, 1970.
- Köksal, Aydın, **Bilişim Terimleri Sözlüğü**, Ankara: T.D.K., 1981.
- The **Librarians' Glossary**, Comp. by Leonard Montague Harrod, London: Andre Deutsch, 1971.
- Yurdadoğ, Berin U., **Kitaplıkbilim Terimleri Sözlüğü**, Ankara: T.D.K., 1974.

DİLMEN KİTABEVİ

Sahaflar Çarşısı, 20

Bayazıt, İstanbul

Tel : 527 99 34

ESKİ - YENİ, HER TÜRLÜ

KİTAP ALIM - SATIMI